

De kleinste Nederstichtse muntjes van David van Bourgondië, bisschop van Utrecht (1455-1496)

Willem VAN DEN NIEUWENHOF *

Samenvatting – Het meest recente overzicht van de muntslag van David van Bourgondië (1455-1496) dateert van 1972. Dit artikel biedt een nieuw overzicht van de acht kleinste munten van het bisdom Utrecht onder David van Bourgondië. Dit nieuwe overzicht betekent dat er veel verandert: slechts drie munttypen behouden dezelfde plaats in het overzicht.

Summary – The author presents a new overview of the eight smallest coin types minted in the diocese Utrecht under David of Burgundy (1455-1496). Compared to the previous overview (Van Gelder, 1972), only three coin types retain their positions in the original chronology.

BIJ HET DETERMINEREN van twee kleine muntjes van David van Bourgondië (bisschop van Utrecht, 1455-1496) bleek dat deze van een type waren dat ontbreekt in het meest recente overzicht van de munten van David van Bourgondië.¹ Dat overzicht is al meer dan 50 jaar oud. Sinds het verschijnen ervan is het kleingeld meer in de belangstelling komen te staan, onder andere doordat het veelvuldig toepassen van metaaldetectie heeft geleid tot een enorme toename van beschikbaar materiaal. Hoewel de meeste kleine munten van David van Bourgondië ook nu nog uiterst zeldzaam zijn, is er voldoende aanleiding om ze nader te beschouwen.

In dit artikel wordt kort aandacht besteed aan de levensloop van David van Bourgondië. Vervolgens wordt een nieuw overzicht van de acht munten onder de kwart stuiver uit de Nederstichtse reeks gepresenteerd. Dit gebeurt aan de hand enerzijds van de door Van Gelder in 1972 toegankelijk gemaakte informatie uit de instructies voor de muntslag in het Nedersticht, en anderzijds van actuele informatie in de vorm van een later verschenen artikel en nieuw beschikbaar numismatisch materiaal.

---

* @: wpcvdnieuwenhof@gmail.com. Willem van de Nieuwenhof is onafhankelijk onderzoeker.

¹ Van Gelder, 1972

David van Bourgondië

David van Bourgondië werd geboren in 1427 als buitenechtelijke zoon van Philips de Goede. In 1452 werd hij gewijd als bisschop van Terwaan. Dit bisdom omvatte grofweg de westelijke helft van wat in de huidige tijd het Franse Pas de Calais is en de zuidelijke helft van de Belgische provincie West-Vlaanderen. In 1455 wees de paus hem aan als bisschop van Utrecht, ondanks dat Gijsbrecht van Brederode reeds door de kapittels gekozen was voor die rol. Uiteindelijk aanvaardde het Nedersticht in 1456 de benoeming van David. Het Oversticht bleef weigeren zijn benoeming te erkennen. Dit leidde tot een burgeroorlog, die David in 1459 tot het besluit bracht zijn hof in kasteel Duurstede te vestigen, een veiliger basis dan de stad Utrecht. Vanaf 1456 verstevigde David, met steun van zijn vader en zijn halfbroer Karel de Stoute, geleidelijk zijn machtsbasis. Met de gevangenneming in 1470 van zijn twee belangrijkste opposanten, de broers Gijsbrecht en Reinoud van Brederode, was zijn machtspositie volledig verzekerd. De dood van Karel de Stoute (1477) betekende voor David een ernstige verzwakking van zijn positie. Concessies aan de oppositie mochten niet baten. In 1481 leek hij zijn titel te gaan verliezen toen de Staten de wereldlijke macht overdroegen aan Engelbert van Kleef. David werd zelfs gevangengenomen. Hulp van zijn zwager Maximiliaan van Oostenrijk leidde tot zijn bevrijding. David heroverde de stad Utrecht om die in 1483 weer te verliezen. Wederom met dank aan Maximiliaan werd nog datzelfde jaar de stad heroverd. Zijn machtsbasis werd echter nooit meer zoals die was in de tijd van Karel de Stoute. David overleed in 1496.

Naar een nieuw overzicht

“Al te veel kritische zin van moderne auteurs wordt soms gecorrigeerd door een latere bodenvondst. Zo verbande Van Gelder onlangs een miniem en slecht leesbaar muntje uit de series van de Utrechtse bisschop David van Bourgondië, dat daar door Van der Chijs in was ondergebracht.” merkt Pol op over Van Gelder.² Het overzicht van Van Gelder van de munten van David van Bourgondië, van het bisdom en van de stad Utrecht bevat 40 bisschoppelijke munttypen. Bij nummer 10, beschreven als ‘Duitken’, plaatst Van Gelder een voetnoot: “Het muntje Van der Chijs 19.52 = CM 2161-2 is vermoedelijk verkeerd gelezen en schijnt niet uit de tijd van bisschop David”.³ De omschriften op twee in Rhenen gevonden muntjes, beschreven door Pol, laten er geen twijfel over bestaan dat ‘het muntje’ wel degelijk aan David van Bourgondië toegeschreven moet worden. Het overzicht van Van Gelder verdient daarmee actualisatie op dit punt.

---

² Pol, 1991: 338

³ Van Gelder, 1972: 42

Fig. 1 – Door Pol waargenomen muntjes, biljoen, 0,19 g en 0,245 g, 13-14 mm, (bron: NNC 1991-0079 en NNC 1991-0078), door Pol toegeschreven aan David van Bourgondië en door hem gezien als Van der Chijs 19.52 (bron: NNC 1991-0079 en NNC 1991-0078 – schaal 200%)

De door Pol beschreven vondstexemplaren komen qua type overeen met de door Van Gelder gesignaleerde exemplaren in het Centraal Museum te Utrecht. De inventarisnummers van het Centraal Museum die Van Gelder noemt (CM 2161-2162) zijn niet meer actueel. In het actuele overzicht van de collectie van het Centraal Museum zijn de muntjes te vinden onder CM 3791-3792.

Fig. 2 – CM 3791 en 3792; duitken David van Bourgondië, beide 0,1 g, zelfde type als getoond bij fig. 1 (NNC 1991-0079 en NNC 1991-0078 – schaal 200%)

Pol constateert dat het omschrift van het muntje dat Van der Chijs onder 19.52 afbeeldt, afwijkt van dat op de nieuw ontdekte muntjes, en geeft aan dat sprake is van een variant. Op basis van twee later opgedoken exemplaren kan echter vastgesteld worden dat zowel de omschriften als de beeldenaar verschillen. De hieronder beschreven muntjes Van der Chijs 19.52 en CM 3781-3792 vertegenwoordigen dus twee verschillende munttypen die beide aan David toegeschreven moeten worden. Van der Chijs heeft niets verkeerd gelezen. Met het terloopse zinnetje in een voetnoot van Van Gelder verdween dus niet één munttype ten onrechte uit de reeks, het waren er twee. Immers, Van der Chijs 19.52 is niet hetzelfde muntje als CM 2161-2 (nu: CM 3791-3792) en de door Pol beschreven muntjes. Bovendien maakte Van Gelder het met dat ene zinnetje mogelijk om een derde muntje ten onrechte als kleinste in de reeks te zien. De details worden hieronder beschreven, maar op deze plaats volstaat het om aan te geven dat de reeks niet alleen uitgebreid moet worden, maar ook herschikt.

Hieronder wordt geprobeerd de acht kleinste muntjes (massa volgens de munt-instructie minder dan een gram) uit de reeks van David van Bourgondië (inclu-

sief het ‘nieuwe’ type) hun correcte plaats te geven in diens emissies, zowel qua datum als qua denominatie. Door een en ander stap voor stap op te bouwen wordt geprobeerd de lezer mee te nemen in de afwegingen die daarbij gemaakt worden, zodat op het moment dat aanvullende informatie beschikbaar komt, het overzicht eenvoudig te beoordelen is en indien nodig aangepast kan worden. De opbouw van het nieuwe overzicht start met de drie allerkleinste muntjes omdat bovenstaande informatie moet leiden tot een grote ingreep in het bestaande overzicht van dat deel van de reeks.

De drie kleinste munten (< 0,5 gram) in de muntinstructies, drie keer een duitken

Van Gelder presenteert een helder overzicht van de maar liefst 25 muntinstructies voor de bisschoppelijke munt ten tijde van bisschop David van Bourgondië tussen 1457 en 1495. Het vormt ook de basis voor de herindeling in dit artikel. In drie gevallen is er in de instructies sprake van een muntje met een massa van minder dan 0,5 gram:

- in 1469 (september) een doytkin van 0,29 gram (0,02 gram zilver),
- in 1488 (januari) een doitkin van 0,27 gram (0,012 gram zilver) en
- in 1494 (november) een doitkin van 0,30 gram (0,002 gram zilver).

De schrijfwijze in de muntinstructies varieert (doytkin, doitkin, doitken). Hierna wordt vanwege de leesbaarheid van het artikel steeds “duitken” gehanteerd.

De drie kleinste munten in het overzicht van Van Gelder, drie keer een probleem

Het overzicht van Van Gelder van de *munten* van David van Bourgondië bevat slechts twee typen duitkens waarvan de door hem aangetroffen exemplaren duidelijk minder dan een halve gram wegen: de nrs. 10 (vd Chijs 19.51) en 22 (vd Chijs 20.53).

Toegeschreven aan de emissies 1464, 1469 en 1470:

nr. 10, een duitken (0,40 gram)

*Fig. 3 – Van Gelder 10, volgens Van Gelder een duitken
(bron: Van Gelder, 1972 – schaal 200%)*

Toegeschreven aan de emissies van 1488:

nr. 22 een duitken (0,21; 0,26 en 0,32 gram).

Fig. 4 – Duitken, Van Gelder 22 (bron: CM 3790)

Het duitken uit de muntinstructie van 1494 neemt Van Gelder helemaal niet op in zijn overzicht, ook niet als “niet teruggevonden”.

Van Gelder betoogt dat het lastig is de kleinste munten goed in de reeks te plaatsen omdat kleine munten weinig in schatvondsten worden teruggevonden. Dit bemoeilijkt de datering. Ook merkt hij op dat de massa's van kleine munten sterk variëren. Houvast ziet hij wel bij de emissies van 1488, omdat hier twee kleine muntjes worden genoemd, een muntje van drie duitkens en een duitken. Er bestaan twee muntjes met een tondeldoos in het veld die bij elkaar lijken te horen. Daarom plaatst hij het kleinste type met tondeldoos als duitken in 1488. *Zie de fig. 4 en 9.* Van Gelder doet dat wel met een slag om de arm: “Enig positief argument om deze stukken op 1488 te dateren is echter niet aan te voeren...”⁴ Het muntje onder nummer 10 wordt door hem (met reserve, omdat deze zeldzame munt ontbreekt in schatvondsten) bij de emissie van 1469 geplaatst, omdat het in de ogen van Van Gelder verbonden is met de guldens uit die periode vanwege het borstbeeld van Sint-Maarten en omdat het omschrift van de ene zijde doorloopt op de andere zijde, zoals bij de andere munten van 1469.

Deze argumentatie voor de datering is dun. Daarnaast wringt het dat Van Gelder meldt dat de massa's van kleine munttypen sterk kunnen variëren, maar hij niets opmerkt over het feit dat het enige door hem waargenomen exemplaar (CM 3793) van het door hem als duitken van de emissie 1469 gepresenteerde muntje 0,40 gram weegt, waar de instructie slechts om 0,29 gram vraagt. Bovendien ontbreekt bij het getoonde exemplaar een flink stuk van de munt. Dit betekent dat het muntje oorspronkelijk beduidend meer dan 0,40 gram moet hebben gewogen. Ik kon beschikken over twee exemplaren van dit munttype uit een particuliere verzameling. Deze wegen respectievelijk 0,46 en 0,48 gram. Daarmee sluit ik uit dat het hier om een duitken gaat. Van Gelder noemt de gemijterde figuur op de voorzijde Sint-Maarten. Een verwijzing naar Sint-Maarten ontbreekt echter. Daarom wordt hier steeds over een gemijterd portret gesproken.

---

⁴ Van Gelder, 1972: 28

Van der Chijs (19.51) noemt hetzelfde door Van Gelder ‘duitken’ genoemde muntje met een vraagteken een ‘oord’. Hij ziet daarnaast “eene kleinere muntsoort” (19.52), waarvan hij slechts een enkel, niet goed bewaard gebleven exemplaar kent, dat 0,25 gram weegt, zie fig. 5.

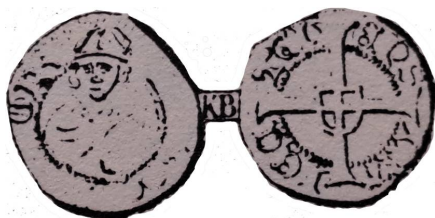

Fig. 5 – Een kleinere muntsoort (kleiner dan een oord)
(bron: Van der Chijs, 1859, 19.52 – schaal 200%)

Vz: een gemijterde, een kwartslag naar links gericht portret, slechts een klein deel van het omschrift leesbaar: **..DE*BO..ON'**

Kz: wapenschild van het Sticht op een lang gevoet kruis, omschrift: **GPS – TRÆ – ICA – TÆN**

Van der Chijs geeft aan dat het hier waarschijnlijk om een stuk van drie mijten gaat.⁵ Dit is het muntje dat Van Gelder terzijde legt met de bovengenoemde opmerking: “vermoedelijk verkeerd gelezen... schijnt niet uit de tijd van bisschop David...”. Van Gelder verwijst daarbij ook nog naar twee muntjes, volgens hem van hetzelfde type, in het Centraal Museum in Utrecht. Bekijk je die (zie fig. 2), dan hebben ze ook een bisschop op de voorzijde en een wapenschildje van het Sticht op een lang gevoet kruis op de keerzijde, maar op de voorzijde is bij alle twee een omschrift zichtbaar dat start met **MO**. Bij het ene exemplaar, waar een relatief groot deel van de munt ontbreekt, stopt het vervolgens na **MO***, het andere muntje is uitgebroken na **MO**, maar het omschrift vervolgt links van het portretje met **TRÆICT** en op de keerzijde **INVE – [N]..[Æ] – V... – ...V'**. Beide muntjes zijn verre van compleet en ze wegen elk slechts 0,1 gram.⁶ Alleen de muntjes van de emissies vanaf 1492 (duidelijk herkenbaar door de jaartallen 1492 en 1494) hebben als omschrift **MON*NO*ÆPI*TRÆICTEN*94** respectievelijk **INVENI*DAVID*SERVV*ME'** (of een variant qua afkortingen).⁷ Dit plaatst dit kleine muntje in de laatste jaren van David. Daarnaast hebben de duitkens van Frederik van Baden (1496-1517) – waarvan er heel veel zijn gevonden – een lang gevoet kruis op de keerzijde met daarop het wapen van het Sticht.

⁵ Van der Chijs, 1859: 219 en Centraal Museum, 1928

⁶ CMU inv.nr. 3791 en 3792

⁷ Pol, 1991: 338 afkorting van de spreuk “*Inveni David servum meum*”, ik heb in David mijn dienaar gevonden

Qua thema zou dan het laatste type duitken van David aansluiten bij dat van zijn opvolger. Dat de muntjes zo licht zijn, kan verklaard worden doordat er relatief weinig van over is gebleven. Het best bewaarde muntje is licht uitgebroken en oogt heel dun door corrosie (met gaten), en van het andere muntje ontbreekt een behoorlijk groot stuk. Pol beschrijft in 1991 twee beter bewaarde muntjes van dit type die kort daarvoor in Rhenen zijn gevonden (*zie fig. 1*). Van Gelder kende die nog niet. Op beide exemplaren is duidelijk **D**AVID te lezen, en samen maken ze een volledige omschrijving mogelijk:

Vz: gemijterd borstbeeld (kwartslag naar rechts) met kruisbeeld of -staf in binnencirkel, alleen de mijter doorbreekt de binnencirkel.

MO[*]NO EPI TRAIECT

Kz: wapenschild Sticht op lang gevoet kruis

INVE – NI D^A – VID S – ERV

Pol veronderstelt op basis van de omschriften dat dit munttype in de laatste jaren van de reeks geplaatst zou kunnen worden, met dezelfde argumenten die ik hierboven gaf op basis van de exemplaren die Van Gelder al kende. De in Rhenen gevonden exemplaren wegen, gebaseerd op de NNC-database, 0,19 en 0,245 gram. Opgemerkt moet nog worden dat Pol op de voorzijde een kromstaf ziet en niet een kruisstaf, maar de afbeeldingen op dit muntje spreken voor zich. *Zie hiervoor fig. 6.*

Fig. 6 – Bisdome Utrecht, David van Bourgondië, duitken z.j., emissie 1494, biljoen, 0,20-0,24 g, 13-14 mm (bron: Pol, 1991, 338) Vz gemijterd borstbeeld met kruisstaf MO NO EPI TRAIECT Kz lang kruis met Stichts wapen INVE – NI D^A – VID S – ERV

Het muntje dat Van der Chijs zag, heeft ook een lage massa (0,25 gram) en een gemijterd borstbeeld van Sint-Maarten op de voorzijde, maar de omschriften zijn totaal afwijkend. De afgebeelde persoon heeft geen kruisbeeld of -staf in handen en het borstbeeld onderbreekt aan onder- en bovenzijde de binnencirkel en het omschrift. Ook is het borstbeeld een kwartslag naar links gewend. *Zie fig. 7.* De muntjes uit het Centraal Museum en de muntjes die Pol vond, tonen een borstbeeld dat met een kwartslag naar rechts is gewend. Van der Chijs 19.52 kan met behulp van twee exemplaren uit een particuliere verzameling als volgt omschreven worden (*zie fig. 7, 8 en 9*):

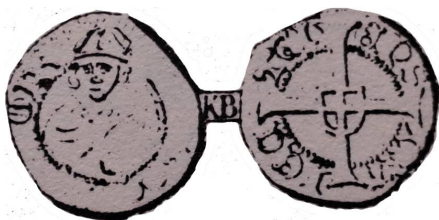

Fig. 7 – Bisdom Utrecht, David van Bourgondië, duitken met Sint-Maarten z.j.,
emissie 1488, biljoen, 0,25 g, 14 mm
(bron: Van der Chijs, 1859, 19.52 – schaal 200%)

Fig. 8 – Bisdom Utrecht, David van Bourgondië, duitken met Sint-Maarten z.j.,
emissie 1488, biljoen, 0,19 g, 15 mm (bron: particuliere collectie – schaal 200%)

Fig. 9 – Bisdom Utrecht, David van Bourgondië, duitken met Sint-Maarten z.j.,
emissie 1488, biljoen, 0,33 g, 16 mm (bron: particuliere collectie – schaal 200%)

Vz: gemijterd borstbeeld van Sint Maarten (kwartslag naar links), borstbeeld doorbreekt het omschrift zowel aan de boven- als aan de onderzijde.

DE*BO ON

DAVID RGON'

DAVID DE BV N' interpunctie kruisjes of sterretjes

Kz: wapenschild Sticht op lang gevoet kruis

EPS – TRX – ICA – TEN

EPS – TRX – ICA – EN

EPS – – ICA – TEN

Massa: 0,19; 0,25 en 0,33 gram, diameter: 14-16 mm

Dit muntje lijkt dan weer te koppelen aan Van Gelders duitken nummer 10, dat geen duitken is en waarvan Van der Chijs vermoedt dat het een oord is. Deze muntjes lijken bij elkaar te horen: qua beeld en qua omschriften sluiten ze bij elkaar aan (*zie fig. 10*).

We zagen hierboven dat Van Gelder de beide muntjes met tondeldoos juist door hun gemeenschappelijke, uiterlijke kenmerken koppelt aan de emissies van 1488. Die koppeling aan de emissies van 1488 komt op losse schroeven te staan omdat we nu twee koppels kleine muntjes hebben. Een koppel kleine muntjes met een tondeldoos in het veld en een koppel met een gemijterd borstbeeld (kwartslag naar rechts en zonder kruisstaf). Beide koppels zouden in aanmerking kunnen komen voor de emissies van 1488. Binnen de opties van de bekende instructies zijn er echter ook twee mogelijkheden: 1469 en 1488. Om te kijken of de twee setjes te koppelen zijn aan een van die twee opties, is het nodig om de net iets zwaardere muntjes uit de reeks van David van Bourgondië nader te beschouwen.

*Fig. 10 – Bisdom Utrecht, David van Bourgondië, drie duitkens met gemijterd borstbeeld z.j., emissie 1488, 0,40 g, 15 mm
(bron: Van Gelder, 1972, nr. 10 – schaal 200%)*

De vijf muntjes tussen 0,5 en 1 gram

In de instructies komen vier muntjes voor die een massa moesten krijgen van tussen de 0,5 en 1,0 gram. Dit zijn:

- 1) 1464: achtste Utrechtse penning ($\frac{1}{8}$ stuiver), 0,76 gram (zilver: 0,12 gram),
- 2) 1470: oord van kromstaart ($\frac{1}{8}$ stuiver), 0,76 gram (zilver: 0,12 gram),
- 3) 1488 (januari): 3 duitkens / achtste groot Vlaams ($\frac{1}{16}$ stuiver), 0,55 gram (zilver: 0,035 gram),
- 4) 1488 (juli): 3 wit/halve groot Vlaams ($\frac{1}{4}$ stuiver), 0,70 gram (zilver: 0,07 gram).

Met de vierde munt is iets gek aan de hand. Naast deze ‘halve groot’ is in dezelfde instructie van juli 1488, een groot Vlaams opgenomen met een zilverinhoud die met 0,34 gram bijna vijf keer zo groot is als die van de halve groot. In de instructie van januari 1488 vinden we bovendien een achtste groot met de helft van het zilver van deze halve groot. Ik concludeer daarom voorzichtig dat hier een kwart groot ($\frac{1}{8}$ stuiver) is bedoeld. Van Gelder neemt als nummer 24 een muntje voor deze emissies op met het wapen van David van Bourgondië in

het veld op de voorzijde en een leliekruis op de keerzijde, dat lijkt op een kwart groot qua diameter en 0,55 gram weegt. De keerzijde van dit muntje sluit naadloos aan bij een half vuurijzer van David van Bourgondië dat Van Gelder dan weer toewijst aan de emissies van 1482-1483. Qua uiterlijk sluiten deze muntjes met leliekruis aan bij de eerste emissie van Philips de Schone, die start in 1482 en – na een onderbreking – eindigt in 1487, of eventueel bij de munten van Maria de Rijke.⁸ Het lijkt mij dat deze ‘kwart stuiver’ in werkelijkheid een kwart groot of achtste stuiver is. Nog opgemerkt moet worden dat in het overzicht van Van Gelder bij de afbeeldingen gekeken moet worden naar nummer 28 in plaats van nummer 24, omdat in dat overzicht deze afbeeldingen verwisseld zijn.

In zijn overzicht van de munten presenteert Van Gelder vijf types met een werkelijke massa die kan passen bij de massa's hierboven van tussen 0,55 en 0,76 gram. Dit zijn:

Emissies 1464-1470:

Nr. 9. Vz: enkelvoudig wapen in het veld
+ D A V I D * D E * B V R G O N D I A *

Kz: kort gevoet kruis, in de kantons de letters D – A – V – I, in het hart de letter D
+ E P I S C O P V S * T R A I E C T E N S I S

Massa's 0,46 en 0,58 gram

Nr. 10. Het duitken van Van Gelder. Het betreft een uitgebroken exemplaar van 0,4 gram, maar zoals boven aangegeven, zijn ook exemplaren bekend met een massa van 0,46 en 0,48 gram. Het exemplaar bij Van der Chijs weegt slechts 0,3 gram, maar is blijkens de afbeelding uitgebroken; er ontbreekt dus een stukje.

Emissies 1488:

Nr. 21. Wit ($\frac{1}{12}$ stuiver)

Vz. tondeldoos met zwavelstokken en vonken
+ D A V I * D E * B V R G O N D I A *

Kz. dubbelgevoet kruis
+ D D * E P I * T R A I E C T E N S I S

Massa's 0,40; 0,57 en 0,70 gram

In de instructie van 1488 is sprake van een stuk van drie duitkens (= $\frac{3}{4}$ wit), maar in andere documenten wordt vrij kort daarna gesproken over een wit. Van Gelder veronderstelt daarom dat de waarde spoedig na aanvang van de productie verhoogd is en noemt dit stuk daarom een wit.⁹

---

⁸ Vanhoudt, 2015: 49 en 73-74

⁹ Van Gelder, 1972: 28

Nr. 24. Kwart stuiver (de afbeeldingen 24 en 28 zijn verwisseld bij Van Gelder, dus voor de afbeelding moet bij 28 gekeken worden)

Vz: enkelvoudig wapen in het veld
+ D A V I D D E B V R G O N D I A

Kz: kort leliekruis
+ E P I S C O P V S T R A I E C T E N

Massa: 0,55 gram

Emissies 1494:

Nr. 40. Achtste stuiver, kwart groot vdChijs 19.41

Vz: wapen in het veld
INVENI * D A V I D * S E R V V * M E

Kz: kort gevoet kruis, lelie in het hart, in de kantons afwisselend leeuwjes en lelietjes
+ M O * N O * E P I * T R A I E C T E N * 94

Massa's: 0,41 en 0,46 gram

We hebben nu dus vier munttypen uit de instructies en vijf teruggevonden munten in het overzicht. De vraag is nu, hoe deze munten te plaatsen in de reeks. Over één munt hoeft niet getwijfeld te worden: Van Gelder 40 draagt het jaartal 1494 en mag toegewezen worden aan de emissies van 1494. Helaas vermelden de bijbehorende instructies dan weer niet een achtste stuiver. Qua massa en uiterlijk is hij nauwelijks te onderscheiden van een kwart groot van Philips de Schone. Het is daarmee helder dat dit een achtste stuiver (kwart groot) is. *Zie fig. 11.* In een particuliere verzameling trof ik twee exemplaren aan van 0,34 en 0,43 gram. Het muntje helpt hier om de puzzel te leggen, want er resteren daarmee vier munten voor evenzoveel plaatsen in de emissies van David van Bourgondië. Aangezien de massa's variëren, lijkt het zinvol om daarmee te starten.

Fig. 11 – Bisdom Utrecht, David van Bourgondië, kwart groot 1494, biljoen, 0,40 g, 16 mm (bron: NNC NM-05509 – schaal 200%) vdChijs 19.41 Van Gelder 40

Van Gelder plaatst het muntje met de tondeldoos en het knoestige- of dubbelgevoete kruis onder nummer 21 in zijn catalogus in de emissies van 1488. *Zie*

fig. 12. Volgens de instructie zou het 0,55 gram moeten wegen. Nu blijkt dit muntje van alle acht hier beschreven kleine muntjes van David van Bourgondië het minst zeldzaam te zijn. Van Gelder vond er drie: 0,40; 0,57 en 0,70 gram. In particuliere verzamelingen trof ik er negen aan: 0,36; 0,43; 0,48 (2 ×); 0,49; 0,50; 0,65; 0,69 en 0,72 gram. In veilingen, in de handel en een niet door Van Gelder genoemde openbare collectie (Deventer Musea) vond ik zes exemplaren met massavermelding: 0,56; 0,564; 0,61; 0,67; 0,69 en 0,69 gram¹⁰. Van der Chijs kent drie exemplaren: 0,60 en 0,65 (2 ×) gram. Van het totaal van 21 exemplaren zijn er 14 zwaarder dan de massa waar de instructie van 1488 om vraagt. Ook de gemiddelde massa van de 20 onderzochte exemplaren ligt boven de massa uit de instructie, terwijl er echt slechte exemplaren bij zijn. Dit lijkt mij daarom niet de ‘wit’ van 1488. Aan de andere kant lijkt dit muntje – puur op het uiterlijk afgaand – een wel heel laag gehalte te hebben, en dat zou de wit ook moeten hebben. Ik merk daarbij op dat één exemplaar de indruk wekt geplatteerd te zijn geweest. Dat zou kunnen verklaren waarom de meeste muntjes van koper lijken te zijn. Ook moet vermeld worden dat de tekst ‘David de Bvrgondia’ aansluit bij de vroege emissies van David, niet bij de latere. Tot slot zijn er stedelijke muntjes die niet al te zeldzaam zijn, en door Pietersen en Van Gelder worden toegeschreven aan de emissie van 1460, die qua beeld (een knoestig kruis in het veld) dezelfde keerzijde hebben als het hier behandelde ‘tondeldoosmuntje’ van David.¹¹ De muntmeester, Danys van Levendael, ontving in 1469 de instructie de aanmaak ervan te staken. Daarna ging hij weer voor David van Bourgondië aan de slag. Dit sluit helemaal aan bij een start van de aanmaak op grond van de instructie van begin 1470. Alles afwegend concludeer ik dat de twee tondeldoosmuntjes het best geplaatst kunnen worden in de emissies van 26 september 1469 en 17 maart 1470. Daar zit nog geen half jaar tussen, en de emissie van maart 1470 is volgens Van Gelder “een wijziging van de vorige emissie”. Ook betreft deze instructie slechts één munttype, mogelijk is het gewoon een aanvulling op de emissie van 1469.

Fig. 12 – Bisdom Utrecht, David van Bourgondië, oord van kromstaart z.j., emissie 1470, biljoen, 16 mm (bron: particuliere collectie – schaal 200%) Van Gelder 21

¹⁰ Deventer musea M2374, 0,61 g

¹¹ Pietersen, 1978: 9-10 nrs. 14-15; Van Gelder, 1972: 48 nrs. 41-42

Van Gelder nr. 22 (het duitken met de tondeldoos in het veld) weegt bij Van Gelder (drie exemplaren): 0,21; 0,26 en 0,32 gram. Bij Van der Chijs 0,25 en 0,27 gram. In particuliere verzamelingen vond ik drie exemplaren (0,17; 0,18 en 0,29 gram) en in veilingen nog twee met massavermelding 0,216 en 0,31 gram. Op basis van deze massa's (gemiddeld 0,25 gram) past dit muntje prima bij de emissie van 1488 (0,27 gram), maar gezien het geringe verschil met de instructie van 1469 (0,29 gram) zou het ook bij die emissie kunnen passen. Ik plaats het muntje in de emissie van eind september 1469 vanwege de gelijkenis met het andere tondeldoosmuntje. Zie fig. 13.

Fig. 13 – Bisdom Utrecht, David van Bourgondië, duitken z.j., emissie 1469, biljoen, 0,26 g, 14 mm (bron: collectie Centraal Museum) Van Gelder 22

Het 'duitken' met het borstbeeld met mijter (Van Gelder 10) dat geen duitken is, had als massa bij Van Gelder 0,40 gram. Van der Chijs signaleert er één (0,3 gram) en twee exemplaren in een particuliere verzameling wegen 0,46 en 0,48 gram. Dit lijkt, ondanks het beperkt aantal waarnemingen, goed aan te sluiten bij de 'wit' van 1488, die volgens de instructie 0,55 gram moest wegen. Ze zijn te zwaar voor het duitken en lijken te licht voor de 3 wit behorend bij de instructies van 1488. Aan de andere kant is het omschrift met de naam van David van Bourgondië voluit en vervolgens 'bisschop van Utrecht' dan weer te plaatsen (zie hierboven) bij de eerste emissies. Hier blijft dan alleen de *range* aan massa's over. De munten die voorhanden zijn, lijken met hun massa goed te passen bij de vastgestelde massa voor het stuk van drie duitkens uit 1488. Dan zou Van der Chijs 19.52, die qua uiterlijk en omschriften hier goed bij aansluit en bovendien weer lijkt op het duitken van 1494, ook in de emissies van 1488 geplaatst moeten worden. Een gemiddelde massa van 0,26 gram (instructie 0,27 gram) past hier ook prima bij, maar het aantal waarnemingen is met drie wel erg laag. Het zou ook uitstekend bij de emissie van 1469 aan kunnen sluiten (instructie 0,29 gram).

Nummer 9 van Van Gelder, een achtste stuiver met de letters D $\times$ V I in de kantons van het kruis en een D in het hart) weegt bij Heritage Auctions Europe in de veiling van 8 november 2023 maar liefst 0,84 gram. Bij Van der Chijs is de massa 0,7 gram en bij Van Gelder 0,58 en 0,46 gram. NNC NM-05515 is 0,42 gram. Deze munt sluit volledig aan bij de stuivers die blijkens muntvondsten al aan het begin van de reeksen van David van Bourgondië geslagen moeten zijn,

dus vanaf 1457. De stuivers uit de instructie van 1464 zijn niet teruggevonden, maar het is zeer wel mogelijk dat deze dezelfde beeldenaar hadden als die van 1457. Het ligt voor de hand de hier behandelde achtste stuiver te plaatsen in de emissie van 1464 zoals ook Van Gelder gedaan heeft. *Zie fig. 14.*

Fig. 14 – Bisdom Utrecht, David van Bourgondië, 1/8 stuiver z.j., emissie 1464, biljoen, 19 mm (bron: Van der Chijs, 1859, 19.48 – schaal 200%) Van Gelder 9

Nummer 24 van Van Gelder (abusievelijk afgebeeld onder nummer 28) sluit qua uiterlijk, met het leliekruis op de keerzijde, heel goed aan bij het halve vuurijzer dat Van Gelder als nummer 16 plaatst in 1482/1483. Het muntje dient mijns inziens niet in een emissie rond 1470 geplaatst te worden omdat de vuurijzers als type van later datum zijn. Ergens in de jaren 80 zou beter passen; het muntje sluit qua uiterlijk aan bij de munten van de eerste emissie van Philips de Schone (1482-1487). *Zie fig. 15.* Bij gebrek aan een alternatief, plaats ik het in de emissie van 1488.

Fig. 15 – Bisdom Utrecht, David van Bourgondië, kwart groot z.j., emissie 1488, biljoen, 0,55 g, 15 mm (bron: collectie Centraal Museum – schaal 200%) Van Gelder, 1972, nr. 24, daar afgebeeld onder nr. 28

Het overzicht: de acht kleinste Nederstichtse munten van David van Bourgondië geordend

Bovenstaand hebben alle acht muntjes een plaats gekregen. Ook hier geldt dat nieuwe informatie in de vorm van nu nog ontbrekende instructies die worden teruggevonden en/of muntvondsten op punten de indeling zou kunnen wijzigen. In de catalogus worden de acht teruggevonden munttypen in de emissies/munt-instructies van David van Bourgondië geplaatst, in chronologische volgorde op

de datum van de instructie en vervolgens van klein naar groot qua denominatie. De aangegeven diameter van het munttype is steeds de diameter van het afgebeelde exemplaar. *Fig. 16* vat een en ander samen, geeft het aantal qua massa te onderscheiden aangetroffen exemplaren aan, en de gemiddelde massa daarvan. Daarnaast is in dit overzicht een concordantie toegevoegd en worden de wijzigingen ten opzichte van het overzicht van Van Gelder weergegeven.

Nr.	Denominatie [voor- geschreven massa]	Emissie	Concordantie met Van Gelder (1972) en vdChijs (1859), CM en NNC inventarisnr's.	Gemiddelde massa [aantal gewogen ex.]	Wijziging t.o.v. Van Gelder (1972)
1	$\frac{1}{8}$ stuiver [0,76 g]	1464	Van Gelder 9, vdChijs 19.48, NNC NM-05515	0,60 g [5 ex.]	Ongewijzigd
2	Duitken [0,29 g]	1469 (september)	Van Gelder 22, vdChijs 20.53, CM 3793, NNC 1991-0077	0,25 g [10 ex.]	Was nr. 5
3	$\frac{1}{8}$ stuiver [0,76 g]	1470 (maart)	Van Gelder 21, vdChijs 20.54, CM 3788, 3789, NNC NM-05520, AP- 04042 en AP-04043	0,58 g [21 ex.]	Was nr. 1
4	Duitken [0,27 g]	1488 (januari)	Van Gelder -, vdChijs 19.52, CM -, NNC -	0,26 g [3 ex.]	Was nr. 2 (tondeldoos)
5	3 duitkens [0,55 g]	1488 (januari)	Van Gelder 10, vdChijs 19.51, CM 3793, NNC -	0,41 g [4 ex.]	Was nr. 3 (tondeldoos)
6	$\frac{1}{4}$ groot [0,70 g]	1488 (juli)	Van Gelder 24 (daar als $\frac{1}{2}$ groot opgenomen) vdChijs - CM 3778, NNC -	0,55 g [1 ex.]	Munt onge- wijzigd, maar is $\frac{1}{8}$ stuiver ($\frac{1}{4}$ stuiver bij Van Gelder)
7	$\frac{1}{4}$ groot [? g]	Niet bekend (1494)	Van Gelder 40, vdChijs 19.41, CM 3804, NNC NM-05509	0,41 g [4 ex.]	Ongewijzigd
8	Duitken [0,21 g]	1494 (november)	Van Gelder -, vdChijs -, CM 3791 en 3792, NNC 1991-0078 en 1991-0079	0,17 g [4 ex.]	Nieuw

*Fig. 16 – De kleinste muntjes van David van Bourgondië geordend:
samenvatting en concordantie*

Eindnoot

Ik dank de leden van de Cirkel Middeleeuwse Munten voor hun vragen en inhoudelijke reacties naar aanleiding van een eerste presentatie van mijn bevindingen, Friso Langen voor zijn enthousiasme en input, Jos Benders voor zijn concrete commentaar op een eerdere versie van dit artikel, en Toon Opdam en Patrick Breternitz voor hun morele ondersteuning.

Behandelend redacteur: Patrick Breternitz

Biografische noot

Willem van den Nieuwenhof (1960) is sinds 1970 actief in de numismatiek.

Catalogus (afbeeldingen op schaal 250%)

1. Achtste stuiver (achtste Utrechtse penning) instructie 1464 (0,79 g – Ø 18 mm)

Vz: wapen in het veld
+ D A V I D ꝛ D E ꝛ B V R G O N D I A ꝛ

Kz: kort gevoet kruis, in de kantons de letters D – A – V – I, in het hart de letter D
+ E P I S C O P V S ꝛ T R A I E C T E N S I S

Referenties: Van der Chijs 19.48, Van Gelder 9

Collecties: NNC NM-05515

Afbeelding: NNC NM-05515

2. Duitken (1/48 stuiver) instructie september 1469 (0,29 g – Ø 14 mm)

Vz: tondeldoos met zwavelstokken en vonken
+ D A V I D * D E * B V R G O N D I A

Kz: lang gevoet kruis
E P I S – T R A – I E C – T E N

Referenties: Van der Chijs 20.53, Van Gelder 22

Collecties: NNC 1991-0077, CM 3790, particuliere collecties

Afbeelding: CM 3790

3. Achtste stuiver instructie maart 1470 (0,76 g – Ø 16 mm)

Vz: tondeldoos met zwavelstokken en vonken
+ D A V I * D E * B V R G O N D I A

Kz: kort dubbelgevoet kruis
+ D D * E P I * T R A I E C T E N S I S

Referenties: Van der Chijs 20.54, Van Gelder 21

Collecties: NNC NM-05520, AP-04042 en AP-04043, CM 3788 en 3789, Deventer Musea M2374 en M0079, particuliere collecties

Afbeelding: particuliere collectie

4. Duitken (1/48 stuiver) instructie januari 1488 (0,27 g – Ø 15 mm)

Vz: gemijterd borstbeeld, kwartslag naar links
D A V I D * D E * B V R G O N

Kz: lang gevoet kruis
E P S – T R A – I E C – T E N

Referenties: Van der Chijs 19.52, Van Gelder –

Collectie: particuliere collectie

Afbeelding: particuliere collectie

De kleinste Nederstichtse muntjes van David van Bourgondië (1455-1496)

5. Drie duitkens (1/16 stuiver) instructie januari 1488 (0,55 g – Ø 14 mm)

Vz: gemijterd borstbeeld, kwartslag naar links

EPIS T – R¹IEC

Kz: wapenschild op lang gevoet kruis

D¹VI – D¹DE – BVRG – ONDI

Referenties: Van der Chijs 19.51, Van Gelder 10

Collecties: CM 3793, particuliere collectie

Afbeelding: CM 3793

6. Kwart groot (achtste stuiver) instructie juli 1488 (0,70 g – Ø 16 mm)

Vz: wapen in het veld

+D¹VID DE BVRGONDI¹

Kz: kort leliekruis

+EPISCOPVS TR¹IECTEN¹

Referenties: Van der Chijs – , Van Gelder 24

Collectie: CM 3778

Afbeelding: CM 3778

7. Achtste stuiver (kwart groot) 1494 instructie niet bekend (0,40 g – Ø 16 mm)

Vz: wapen in het veld

INVENI * DAVID * SERV * ME

Kz: kort gevoet kruis, lelie in het hart, in de kantons afwisselend leeuwjes en lelietjes

+ MO * NO * EPI * TRAJECTAN * 94

Referenties: Van der Chijs 19.41, Van Gelder 40

Collecties: NNC NM-05509, CM 3804, particuliere collectie

Afbeelding: NNC NM-05509

8. Duitken (1/48 stuiver) instructie 1494 (0,21 g – Ø 13 mm)

Vz: gemijterd borstbeeld met kruisstaf, kwartslag naar rechts

MO NO EPI TRAJECT

Kz: lang gevoet kruis met wapen van het Sticht

INVE - NI DA - VID S - ERV

Referenties: vdChijs –, Van Gelder –

Collecties: NNC 1991-0078 en 1991-0079, CM 3791 en 3792

Afbeelding: NNC 1991-0078

De kleinste Nederstichtse muntjes van David van Bourgondië (1455-1496)

Collecties

Centraal Museum Utrecht (CM)

Nationale Numismatische Collectie van de Nederlandsche Bank (NNC)

Deventer Musea

Enkele privécollecties en veilingcatalogi

Literatuur

Centraal Museum (1928) *Catalogus van het Centraal Museum der stad Utrecht* (Utrecht)

Chijs, P. van der (1859) *De munten der bisschoppen, van de heerlijkheid en de stad Utrecht* (Haarlem)

Gelder, H. van (1972) De Utrechtse munten ten tijde van bisschop David van Bourgondië
JMP 58/59, 10-50

Pietersen, F. (1978) *Munten van de stad Utrecht* (Utrecht)

Pol, A. (1991) Munt-mélange 6. Utrecht ca 1495? *DB* 15·2, 338

Vanhoudt, H. (2015) *De munten van de Bourgondische, Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden en van de Franse en Hollandse periode 1434-1830* (Heverlee)